

Sociální struktura jako předmět sociologické komparace

K předpokladům, možnostem a hranicím srovnávacích sociálních výzkumů*

FRANTIŠEK CHARVÁT

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

Organická svázanost vývoje zemí socialistického tábora, tkvící ve společném cíli, dostává v posledním období novou výraznou kvalitu: *Komplexní program dalšího prohlubování a zdokonalování spolupráce a rozvoje socialistické ekonomické integrace členských států RVHP*, přijatý na XXV. zasedání *Rady vzájemné hospodářské pomoci* v Bukurešti v srpnu 1971, vyjadřuje tuto skutečnost ve velmi konkrétních podobách.

Dynamická kompozice stále se urychlujícího růstu výrobních sil a prohlubující se kvality socialistických výrobních vztahů se stává trvalým zdrojem úspěchů každé socialistické země.

Dosažené výsledky jsou zřetelným cílem minulých programů; zároveň však odhalují nové cílové horizonty a nové prostředky jejich dosažení. Socialismus a komunismus nejsou stejným výrazem cílů jednotlivých socialistických zemí, jsou jediným, společným cílem. Proto dostávají zákonitě novou, v čase, prostoru i obsahu rozšířenou podobu i složitě, vysoce strukturované prostředky realizace. Široce založené integrační tendence v prostředí historicky odlišných sociálních celků však nabývají v podmínkách socialismu svébytného významu a smyslu, pramenícího z jeho strukturně vztahové a cílové fundamentace. Nejsou sevřeny úzkou logikou zisku v jejich elementárních i zprostředkovaných formách, ale naopak: proces jejich realizace je prostředkem všestranného, harmonicky utvářeného rozvoje života v jeho společenské a lidské vzájemnosti.

Proto socialistická ekonomická integrace představuje dosud nebývalý program — ať již jde o její extenzivní či intenzivní rozměr. Nelze ji — v souladu s historickým obsahem socialismu — redukovat pouze na oblast ekonomické společenské fundamentace: v ní sice nalézá své jádro, avšak

její dynamický průběh se uskutečňuje v látkově informačním souhrnu příčin a důsledků, do krajů naplňujících celostně sociální organismy zemí socialistického tábora.

Rozvíjející se mezinárodní socialistická dělba práce, efektivní koordinace výrobních programů v nadstátní úrovni, vysoce účinná kooperace v oblasti vědy a techniky jako základní věcné komponenty tvůrčího potenciálu výrobních sil — všechny tyto dynamické proměny základnové společenské sféry nezůstávají uzavřeny ziskovým kalkulem. Jsou příčinně založeny v sociálním obsahu socialistické společnosti a v něm se také plně rozvírají do podob odpovídajících cílových tendencím socialistické společenské koncepce.

Proto je cílevědomě řízený růst mezinárodní socialistické ekonomické integrace bytostně svázán širšími sociálními souvislostmi, předpoklady a projevy. Tato skutečnost výrazně ovlivňuje v posledním desetiletí socialistickou společenskou vědu i řídicí praxi. *Sociální extenze* ekonomických, výrobně technických a dalších základnových procesů socialistické společnosti dostává systematickou a zákonitou tvář. Jejím projevem je vznik a rozvoj sociálního řízení, sociální prognostiky, konkrétních sociálních výzkumů atd.

Analýzu základnového mechanismu socialistické společnosti a určení nástrojů jejího řízení lze adekvátně provádět jedině v komplexním rámci její sociální struktury, do níž jsou procedurálně implementovány obsahové sociální podstaty veškerých společenských a lidských tvůrčích aktivit. Jedině respektováním zásad tohoto přístupu je možné rozkrýt složitou soustavu příčin a důsledků, předpokladů a výsledků mezinárodní socialistické ekonomické integrace. Do její věcně historické skladby vstupuje jako jeden z prioritních předpo-

* Referát přednesený na *Kolokviu o teoretických a metodologických problémech výzkumu socialistické sociální struktury* ve Smolenicích v listopadu 1971.

kladů systematický, marxistický rozbor a komparativní analýza sociálních struktur společností socialistického tábora. V jeho naplnění je nutné spatřovat hlubokou vnitřní potřebu marxisticko-leninského sociologického přístupu k poznání zákonitosti a průvodních souvislostí vzájemně propojeného sociálně ekonomického pohybu zemí socialistického tábora.

Komparativní sociologický výzkum je z hlediska vnitřních potřeb řízeného rozvoje společností socialistického tábora postaven před úkol:

- vytvořit ucelený systém sociálních informací jako komplexní poznatkové základny řízeného procesu postupného sbližování a vyrovnávání úrovní ekonomického rozvoje socialistických zemí;
- určit obecné a zvláštní kvality dosavadního sociálního pohybu jednotlivých společností socialistického tábora, jakož i vývojové zákonitosti komplexní dynamické interakce socialistických zemí;
- podložit vnitrostátní i nadstátní plánovací a predikční činnost ústrojným komplexem poznatků a dat sociální prognostiky v dialektické svázanosti její intrasociální a intersociální úrovně.

Tato vnitřní určenost sociologického srovnávacího výzkumu v komplexu zemí socialistického tábora představuje její základní odlišení od povahy, charakteru a společenského naplnění komparativní sociologie v kontextu soudobé západní vědy, které se zákonitě nedaří odpoutat se z pozitivistického povrchu svých zdrojů a aplikačních vazeb do procesu vnitřní implementace vlastních poznatků. Je pochopitelné, že svébytným článkem marxistické sociologické komparistiky je oblast sociální statistiky, vývoje kvantitativních ukazatelů jak v rámci jednotlivých socialistických společenských celků, tak v úrovni jejich dynamických interakcí. V tomto smyslu výše jmenovaný dokument zemí RVHP přímo uvádí: „V oblasti vzájemných socialistických informací budou členské státy RVHP dojednávat základní metodologické principy zpracování statistických ukazatelů, jakož i jejich *srovnatelnosti*“ (podtrhl F. Ch.). Netřeba dodávat, že jde o zásadu platnou v empirické indikaci nejen ekonomické a výrobně technické, ale celé sociální oblasti. Zde je třeba nalézat základní impulsy rozvoje marxi-

sticko-leninského poznání v celé šíři jeho bohaté struktury. Splnit adekvátně uvedený program nebude nikterak snadnou záležitostí. Vyžaduje to tvůrčí marxistický přístup k systematickému a konzistentnímu utváření teoreticko-metodologické fundamentace komparativního sociologického výzkumu. Při řešení tohoto úkolu je nezbytné integrovat vědecké kapacity všech socialistických zemí, upřít pozornost k podstatným organizačním opatřením pro dosažení stanoveného cíle. Jedním z nich je nezbytná kooperace centrálních statistických institucí jednotlivých socialistických zemí s příslušnými sociologickými pracovišti. Cesta k realizaci mezinárodní socialistické ekonomické integrace vede logicky přes intenzivně fungující formy integrace poznávacího potenciálu zemí socialistického tábora. Přirozeně, charakter soudobého třídně rozpolceného světa staví před marxisticko-leninskou sociologii i další závažný cíl: stát se vědeckým vyvrácením povrchových, deskriptivních konfrontací dat, jejichž teoretické zázemí je nasměrováno mimo oblast zásadního odlišení socialistické a kapitalistické osnovy společenského uspořádání; přetvářet neúplnou informaci v komplexní soudy.

Proto se stává rovněž zásadním úkolem marxistické sociologické komparistiky odhalovat neúplnost srovnávacích procedur a jejich generalizací, s nimiž se setkáváme u soudobé západní společenské vědy.

Skutečnost koexistence dvou různých sociálních koncepcí soudobého světa, která sama je složitým a časově proměnlivým procesem, přináší pro sociologickou komparatistiku nesnadné teoreticko-empirické problémy.

Systematicky rozvíjet hluboce založené vědecké argumenty vyjadřující přednosti socialistického vývoje v komparaci s přítomnými kapitalistickými společnostmi však znamená výrazně přispět k urychlení spravedlivého osudu lidského rodu.

Některé poznámky k povaze obecných teoreticko-metodologických problémů sociologických srovnávacích výzkumů

Je zřejmé, že jakýkoli poznávací komparativní proces je spjat se skutečností shodnosti a rozdílnosti objektů sociální reality v čase, prostoru a obsahu. Konsekventně vzato, lze velmi těžko oddělit jakýkoli druh sociálního poznání od jeho

komparativních složek, aniž bychom se tím nedostali k průhledným metafyzickým kolizím, v nichž se ztrácí čas či se negují dimenze prostoru, nebo je fakticky zcela odhlédnuto od sémantiky poznávací činnosti. Postihnout vývoj — alespoň aproximativně, na základě několika časových průřezů sledovaným objektem — nelze bez aplikace srovnávacích procedur. Zcela podobně je tomu v případě prostoru a ob-
sahu.

Filosoficko-metodologická analýza komparativních forem poznávací činnosti představuje sama o sobě závažný vědecký problém. V prostředí empirických věd se pak otázky tohoto druhu neustále vyjevují v celé řadě konkrétních podob. Není naším úkolem vyčíslit byt jen relativně úplný seznam dané problematiky; jde spíše o velmi podmíněnou kvalifikaci některých obecných zásad sociologické komparistiky a procedur jejího teoreticko-empirického užití.

Z čistě formálního hlediska se zdá být celkem přirozené považovat za komparativní proceduru na soustavě objektů x_i , $i \in I$ takovou tvorbu binárních relací (dvoučlenných predikátů), které jsou reflexivní a tranzitivní.

Rozeberme však celou situaci poněkud hlouběji: při komparační proceduře ve výše uvedeném pojetí jde zhruba o

- (i) nalezení jistého predikátu (relace) „ x “;
- (ii) o určení všech těch x_p, x_q , které náležejí do x .

To je situace nastávající zpravidla při komparaci kvantitativních charakteristik (např. vektorů či čísel apod.). Ovšem u syntetických, komparatistických generalizací tento způsob formálního vymezení komparativní procedury plně nevystihuje vlastní vědecký proces.

Adekvátnějším způsobem formálního vymezení sociologické procedury je zřejmě následující vyjádření:

Nechť je dána soustava $\{x_i\}$, $i \in I$ — tzv. objektů komparace.

Nechť je dána jistá soustava $\{u_k\}$, $k \in K$ — tzv. hodnot komparace na $\{x_i\}$.

Komparativní procedurou pak rozumíme tvorbu takového zobrazení C z $\{x_i\} \times \{x_i\}$ do soustavy $\{u_k\}$, pro něž platí:

Pro každé $u \in \{u_k\}$ je relace C_u , definovaná vztahem

$\{[x_p, x_q]; C(x_p, x_q) = u\}$ reflexivní, tranzitivní (popř. srovnatelnou apod.) relací na $\{x_i\}$.

Pokusme se — z čistě didaktických důvodů — ozřejmit rozdíl těchto dvou výše uvedených pojetí komparativní procedury: Nechť x_p, x_q jsou procentuální podíly pracovních sil dvou společností zaměstnaných v primárním sektoru. Nechť „ x “ je relace přirozeného uspořádání reálných čísel („ $\leq$ “). Potom dvě fáze „prvé“ komparační procedury lze zachytit následovně:

(i) určili jsme „ $\leq$ “;

(ii) určíme, zda $x_p \leq x_q$ či naopak (jiná možnost zde nenastává, což pochopitelně obecně nemusí platit).

Verbálně lze tento výsledek komparace formulovat například takto: Relativní počet pracovních sil v primárním sektoru je u společnosti q vyšší než u společnosti p . Avšak například komparativní tvrzení „Ve společnosti q převládá agrární koncepce národního hospodářství, ve společnosti p pak průmyslová koncepce“ nelze bez potíží kvalifikovat jako element jisté binární relace na soustavě příslušných dat. Na druhé straně zbavit se poznatků tohoto druhu by bylo přílišným zúžením komparativní procedury. Tyto důvody tedy vcházejí do soustav příčin zavedení druhého, širšího (formálního) pojetí sociologické komparativní procedury. Její jádro spočívá v tom, že je nutno odlišit komparativní poznatky od komparovaných poznatků.

Už v tomto okamžiku je možné se zmínit o problému, který bychom nazvali *informační analýzou komparativní procedury*. Jde, zhruba řečeno, o nalezení informačních ztrát a přírůstků při aplikaci komparativní procedury. Jedním z dílčích problémů je například následující situace: Komparativní procedura probíhá podle vztahu

$$C(x_p, x_q) = u.$$

Informační ztráta komparativní procedury pak může být chápána jako taková soustava možných hodnot objektů komparace x_p, x_q , které vedou k témuž výsledku daného procesu, tj. k poznatku u .

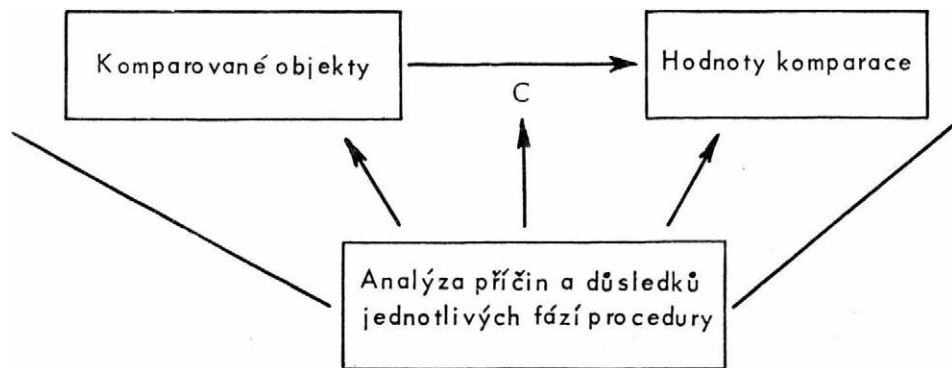
Jinými slovy, známe-li poznatek u , jde o to stanovit určitost či neurčitost komparovaných objektů za předpokladu, že neznáme jejich skutečné hodnoty. Analogicky lze formulovat i informační přírůstky komparativní procedury.

Dalším, z hlediska závažnosti jistě nikoli posledním problémem sociologické komparatistiky jsou otázky spojené s takzvanými *komparacemi vyšších řádů*, tj. komparativními procedurami prováděnými na objektech, které jsou samy výsledkem jiných, nižších komparativních procedur.

Komparatistickou problematiku par excellence představují principiální teoreticko-metodologické přístupy k vymezení objektů komparace (ve smyslu výše uvedeného i samostatného komparativního procesu).

Z hlediska dosaženého stupně poznání je nutno spatřovat odpovědi na daný problém v organické komplementaritě dialekticko-materialistických a historickomaterialistických poznatků a systémového pojetí. Před marxisticko-leninskou sociologií stojí naléhavý vědecký problém — vytvořit takzvanou *systémovou koncepci* komparativních sociologických procedur, založenou na systémovém chápání jak vlastních objektů komparace, tak vlastní srovnávací procedury. Samotné systémové pojetí však v rozhodující míře pokrývá syntaktickou, formalizovatelnou stránku srovnávací procedury. K rozboru její *sémantiky* však nutně přistupují další významné faktory.

Jde především o dynamickou kauzální analýzu vlastních poznatků komparativní sociologie jako úplnou. Začleněním tohoto důležitého momentu do výzkumných procesů srovnávacích sociologických výzkumů rozšiřujeme dosavadní schéma komparativní procedury do úplnější podoby, jak lze intuitivně vyjádřit následujícím způsobem:

Tak vcházejí do komparativního výzkumu poznatky o věcně historickém utváření významu a smyslu kategorií, pojmů a tvr-

zení srovnávací sociologie. Tím je také dosaženo podmínky organické implementace jejich poznatků do komplexu sociální vědy a společenské praxe.

Jedině respektováním této skutečnosti lze dosáhnout nezkresleného a neredukovaného fungování dalších významných pojmů a poznávacích konstrukcí vyplňujících složitou skladbu srovnávacího sociologického poznání, v níž se prolínají — v jakémisi multikomplementaritě svých působností — hladiny ontologie, gnoseologie, praxeologie, jakož i poznatky celé řady dalších disciplín podílejících se na procesu utváření obecné i konkrétní metodologické fundamentace komparativních výzkumů.

Sem spadají problémy určení povahy, obsahu a charakteru reálných jevů, poznávaných prostředky komparativní sociologie. Jsou poznatky srovnávacích sociologických výzkumů pouhými teoretickými konstrukcemi v duchu precizace komparativní sociologie, tak jak ji chápe například jeden z významných amerických sociologických odborníků R. M. Marsh, když říká: „komparativní sociologie se omezuje na systematické a jednoznačné srovnání dat i dvou nebo více společností“?¹ Nebo je předmětem komparace reálný jev, kvalitativně odlišný od pouhé systematické a explicitní konfrontace sociálních dat, do níž je vkládána fakticky z hlediska vlastní komparativní procedury obecně exteriorní skutečnost částečného či dobrého uspořádání reálných čísel? Problém vnášení vnějších skutečností formálně komparativního charakteru do vlastního průběhu sociolo-

gických komparativních procedur je vážnou vědeckou otázkou konzistence objektivních, reálných komparativních procesů

¹ R. M. Marsh, *Comparative Sociology; A Codification of Crosssocietal Analysis*, Harcourt, Brace & World, 1967.

— představujících mimo jiné primární látkově informační kontakt umožňující složité interakce složitých sociálních systémů — a oblasti jejich teoreticko-metodologické reflexe a explikace. Nerespektování tohoto zásadního principu přináší více či méně banální kolize vlastních komparativních výzkumů, v nichž se například priorizuje „vnější“ uspořádání číselných hodnot vůči hlubším a pravdivějším hodnotám komparativní procedury, získatelným ucelenou teoreticko-metodologickou přípravou vlastního srovnávacího výzkumu.

Výrazné prolnutí filosofického a sociologického přístupu vykazuje i řešení svým způsobem fundamentálního problému, totiž otázky *komparability sociálních systémů*, spočívající v nalezení hranic minimální a maximální možné konzistence objektivních komparativních procesů a procesů jejich poznání.

V kladení otázky komparability jsou implicitně obsaženy další závažné vědecké problémy: validity a reliability poznatků komparace; iterované validity a reliability poznatků komparace při provádění srovnávacích výzkumů vyšších řádů; mezi přípustnosti redukce složitých systémů při komparativní proceduře a závislosti validity poznatků této komparace na redukci komparovaných objektů; kompatibility, tj. slučitelnosti poznatků několika srovnávacích výzkumů atd.

Je nepochybné, že před marxistickou srovnávací sociologií stojí celá řada nesešládných vědeckých a praktických úkolů. Zdálo by se přirozené — a snad i strážlivě seriózní — zastávat názor, že je předčasné (s ohledem na úkoly, před nimiž naše společenská věda a v ní sociologie stojí) rozvíjet široce založené vědecké úsilí pro zdoání problému, jaký bezesporu konstituování teoretického a empirického komponentu marxisticko-leninské srovnávací sociologie představuje. To je však aranžmá věci značně zkreslující skutečnost. Vždyť nelze uzavírat dynamiku sociálního poznání a praxe do pomyslných, ahistorických hranic, aniž by tím nebyla zasažena kvalita a pravdivost jakékoliv oblasti vědecké činnosti. Proto také nelze vyvíjet nové poznatky marxistické sociologie, vyloučíme-li z vědeckého procesu její podstatnou komparativní dimenzi, která nejenže vstřebává obecně teoreticko-metodologické sociologické poznatky, ale sama zpětně výrazně

ovlivňuje průběh myšlenkových procesů v rámci celostního sociologického organismu.

K problematice sociologického srovnávacího výzkumu sociálních struktur

Je možno určit celou řadu kritérií pro vnitřní klasifikaci komparativních sociologických výzkumů. Pokušíme se vymezit některé z nejpodstatnějších relativně odlišených typů srovnávacích výzkumů. Za proměnné, k jejichž hodnotám budeme vztahovat uvedené typy sociologických komparací, vezmeme:

- dimenzi času (časový parametr objektů komparace),
- dimenzi prostoru (prostorový parametr objektů komparace),
- dimenzi rozsahu (rozsahový parametr objektů komparace),
- dimenzi obsahu (obsahový parametr objektů komparace),
- dimenzi interakce (interakční parametr objektů komparace),
- dimenzi instrumentalizace (instrumentální parametr objektů komparace),
- dimenzi cíle (cílový parametr objektů komparace).

Prvé čtyři dimenze jsou intuitivně jasné. Dimenze interakce vyjadřuje skutečnost (či stupeň) vzájemné objektivní hmotné informační výměny mezi komparovanými objekty. Dimenze instrumentalizace vyjadřuje kvalitu teoreticko-empirických prostředků vědecké deskripce a explanace komparovaných objektů. Dimenze cíle pak vyjadřuje záměr komparativního procesu, který sledují objekty komparace získáním a aplikací jeho poznatků.

Zúžíme-li záměrně (pro jednoduchost a přehlednost) hodnoty jednotlivých dimenzí následovně:

- u dimenze času na: „současné“, „nesoučasné“,
 - u dimenze prostoru na: „blízké“, „vzdálené“,
 - u dimenze rozsahu na: „makrosociální“, „mikrosociální“,
 - u dimenze obsahu na: „ekonomické“, „politické“, „kulturní“ a „sociální“,
 - u dimenze interakce na: „silné“, „slabé“,
 - u dimenze instrumentalizace na: „substanční“, „systémové“,
 - u dimenze cíle na: „prázdné“, „neprázdné“,
- pak dostáváme celkem 28 teoreticky mož-

ných komparativních sociálních výzkumů. Není naším cílem podrobně studovat uvedenou soustavu typů. Smysl této poznámky lze spatřovat především v poukázání na opravdu rozsáhlou varietu typů těchto významných procesů.

Přesto však se u této velmi hrubé typologie ještě na chvíli zastavme. Intuitivně se zdá být přirozené, že dimenze rozsahu a obsahu komparace umožňují zavést následujícím způsobem určitou relaci na soustavě typů sociologických komparativních procedur (fakticky uvádíme jakousi „meta-komparaci“ na soustavě typů sociálních srovnávacích výzkumů):

Jsou-li C_1 a C_2 dvě komparace totožné v hodnotách svých dimenzí s výjimkou dimenze rozsahu, resp. obsahu, přičemž hodnota dimenze rozsahu C_1 je „mikrosociální“ a C_2 „makrosociální“, resp. hodnota dimenze obsahu C_1 je „ekonomická“ nebo „politická“ nebo „kulturní“ a C_2 „sociální“, pak říkáme, že C_1 je rozsahově, resp. obsahově inkluzivní vůči C_2 . V této souvislosti se okamžitě formuluje závažný problém: Jaké změny doznává míra komparability při přechodu od jednoho typu komparativního výzkumu k jinému, inkluzivnímu vůči prvému?

Je „možnější“ provádět komparativní výzkum struktury volného času obyvatel jistých společností než provádět komparativní výzkum sociálních struktur daných společností? Je „možnější“ provádět komparativní výzkum struktury výrobních sil jistých společností než provádět komparativní výzkum výrobních způsobů fungujících v daných společnostech?

Je jistě nesnadné odpovědět na dané problémy, navíc proto, že vyvolávají celou řadu dalších otázek zásadní povahy. Faktem však zůstane, že při hledání odpovědí se nevyhneme celé řadě zákonitých paradoxů například tohoto druhu: Je jistě fyzicky snazší komparovat skladby volného času a výrobních sil než sociální struktury a výrobní způsoby; na druhé straně však je jasné, že extenzí objektů komparace umocňujeme *argumentační a explikativní mohutnost* komparativních procedur; řečeno metaforicky — naše pravda získává širší a úplnější rozměr. Bylo by jistě účelné pokusit se o formulování teoreticko-

–metodologických principů nezbytného propojení a komplementarity komparativních výzkumů s řadou vůči nim inkluzivních srovnávacích sociologických výzkumů.

Efekt takových fundamentálních teoreticko-metodologických principů marxisticko-leninské srovnací sociologie se projevuje výraznou měrou při naplňování jednoho z provořadých úkolů, před nimiž sociologie v socialistických zemích stojí: provádět systémově založené komparativní výzkumy sociálních struktur jednotlivých socialistických společností s cílem vytvořit informační bázi pro řízení silných dynamických interakcí jako součásti integrovaného úsilí o další efektivní sociální rozvoj socialistického tábora. Přitom je nezbytné relativně přesně vymezit význam a smysl pojmu „sociální struktura“. Nikoli náhodou byl tento pojem v dosavadním vývoji sociologického myšlení předmětem řady více či méně subjektivistických interpretací. Poukazem na tento problém se však dotýkáme de facto složitějšího a obecnějšího problému: totiž takzvané komparace teoretických přístupů k samotné komparativní proceduře a vymezení srovnávaných objektů, spadajícího do širší oblasti *komparativní analýzy sociologických teorií*. Jde pochopitelně o jistou metaúroveň v celku sociologického poznání, nicméně však důležitou a rozhodující pro vlastní „objektovou“ úroveň srovnávacích sociologických výzkumů. Jejím nezačleněním do komparativního výzkumu se zákonitě dopouštíme *deformace* komparovaných objektů, vůči níž nemůže být v žádném případě obsah vlastní srovnávací procedury invariantní. Ve velmi komprehenzivní formě poukazuje na rozhodující vliv výchozích teoreticko-metodologických postulací při komparativních výzkumech A. Galkin.²

Komparativní výzkum sociálních struktur je tedy z věcně logického hlediska vázán na teoreticko-metodologickou konceptualizaci sociální struktury a její empirické indikace. Pokusme se alespoň v krátkosti nastínit cestu takové konceptualizace sociální struktury, která odpovídá marxisticko-leninským principům vědeckého poznání sociálních procesů. Předně je nutné odmítnout silně redukcující pojetí ztotožňující sociální strukturu s takzvanou sociální

² A. Galkin, *Diskusní problémy komparativní analýzy stratifikační struktury společností s různým sociálním systémem*, referát na VII. světovém

sociologickém kongresu ve Varně 1970, český překlad: Sociologický časopis 7/1971, s. 262–264.

stratifikací či vertikální sociální diferenciací apod. jako v podstatě deskriptivními konstrukcemi, jejichž empirické indikace sice mohou vcházet do širšího rámce empirických indikací sociální struktury, nemohou však její teoreticko-empirický význam pokrýt. Marxistické chápání sociální struktury není poplatné jakýmsi sociologickým přístupům, ale chápe sociální strukturu společnosti jako globální charakteristiku společnosti, v jejímž rámci dochází k dynamické integraci konstitutivních společenských složek všech úrovní. Jejich jádrem je ekonomická struktura jako dynamická kompozice výrobních sil a výrobních vztahů spolu se složitými vývojovými proměnami diferenciačních a integračních procesů, probíhajícími uvnitř jejich dynamického utváření. Z tohoto hlediska je nezbytné chápat empirické indikace ekonomické a výrobní technické oblasti jako svébytnou a fundamentální součást empirických indikací sociální struktury. Je tedy zřejmé, že při komparativních výzkumech sociálních struktur budou hrát rozhodující roli srovnávací výzkumy ekonomických struktur, inkluzivní vůči prvním; jinými slovy, poznatky inkluzivní ekonomické komparace vytvářejí souhrn základních explikativních prostředků výsledků širších srovnávacích výzkumů sociálních struktur.

Sociální struktura pak představuje maximální rozsahovou extenzi ekonomické struktury, do níž dále vcházejí politická struktura a kulturní struktura jako z jistých hledisek specifické substruktury sociální struktury, která obsahuje i vzájemné látkově informační vztahy těchto základních substruktur.

Bylo by jistě možné konstruovat (a nikoli pouze hypoteticky) další takzvané dimenze sociální struktury. Jisté však je, že tuto taxonomii základních dimenzí sociální struktury nelze nikdy absolutně ukončit. Lze ji více či méně (záměrně) omezit z hlediska cíle, který sledujeme.

Sociální struktura představuje tak složitý jev, který nelze nikdy vyčerpávajícím způsobem taxativně vymezit (i tato „negativní“ charakteristika však — byť se to zdá jakkoli paradoxní — přispívá k jejímu vymezení). Proto gnoseologické přístupy k jejímu poznání mají vždy estimativní

charakter, podobně jak je tomu při výzkumu takzvaných velkých či složitých systémů.³

Pochopitelně se celá tato skutečnost logicky přenáší i do oblasti komparativních sociologických výzkumů globálního charakteru (v tzv. „měřítku celé společnosti“). Navíc však zde vznikají i další svébytné problémy. Jeden z nich lze formulovat následujícím způsobem: Jsou-li předmětem srovnávacího výzkumu složité objekty, pak je pro systematické posuzování míry komparability celé procedury výhodné nejprve analyzovat míry komparability jednotlivých komparativních výzkumů, inkluzivních vůči danému. Tím získáme jakousi *mapu komparability* daného srovnávacího sociologického výzkumu globálního charakteru jako důležitý prostředek hlubšího posuzování komparability celého srovnávacího procesu.

Z hlediska bezprostředního aplikačního významu hrají při komparativních výzkumech sociálních struktur významnou roli data vcházející do soustav jejich empirických indikací. Vzniká především otázka: Která data jsou relevantní pro srovnávání sociálních struktur? Odpověď je svým způsobem analogická tomu, co bylo řečeno výše. Tak jako lze při teoreticko-metodologické konceptualizaci sociální struktury určit takřkajíc „horní a dolní závoru“ jejího významu a smyslu, tak lze určit minimální a maximální hranici rozsahu empirických indikací sociální struktury, jinými slovy — o jistých sociálně statistických údajích víme, že vcházejí do dané soustavy, o jiných víme, že do dané soustavy nevcházejí. Trvá však potřeba neustále rozšiřovat sledovanou sféru aktuálních statistických indikací sociální struktury (tj. takových dat, o nichž můžeme říci, že vcházejí do soustavy empirických indikací sociální struktury), a postupně tyto indikace *unifikovat* v rámci zemí socialistického tábora.

Jedině za podmínky jejich dostatečné hromadnosti lze uvažovat o tvorbě nových kvantitativních ukazatelů zachycujících vlastní poznatky komparace (nejde tedy pouze o měření srovnávaných objektů, ale o *měření komparace objektů*).

Tato skutečnost by měla bezesporu svůj pozitivní vliv mimo jiné i na to, co bychom

³ Viz např. A. A. Ljapunov, *V čem spočívá systematický přístup k изучению реальных объектов сложной природы?* Исследования систем, Москва 1971.

mohli nazvat *prognózováním* komparací, jehož důležitou součástí by byla extrapolace kvantitativních charakteristik samotných komparací (na rozdíl od komparací prognózovaných objektů).

K programu sociologických srovnávacích výzkumů sociálních struktur socialistických zemí

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že vnitřní rozvoj marxistické sociologie v socialistických zemích bude v nedaleké perspektivě integrován systematickým, periodickým komparativním výzkumem sociálních struktur. Rovněž však je zřejmé, že teoreticko-empirické problémy, které bude nutno vyřešit a organizačně implementovat do pohybu společenské praxe socialistických zemí, nebudou nikterak snadné. V žádném případě však nejde o problémy neřešitelné. Naopak, reálná skutečnost ukazuje široké spektrum makrosociálních i mikrosociálních potřeb, které integrované vědecké úsilí tohoto druhu přímo vyžadují. Sled i obsah dílčích etap tohoto široce založeného poznávacího procesu je možno do značné míry stanovit velmi přesně:

- informační kontakt, konfrontace jednotlivých teoretických přístupů
- kooperace při teoreticko-metodologické konceptualizaci komparativních výzkumů sociálních struktur
- unifikace soustav empirických indikací sociálních struktur a jejich komparací;
- dvoustranné či vícestranné pilotáže projektů
- periodické dvoustranné či vícestranné komparativní výzkumy sociálních struktur
- periodické interpretace poznatků výzkumů, výstupy pro orgány celospolečenského řízení (státní i nadstátní)
- permanentní optimalizace projektů výzkumů.

Svým způsobem „závažnějším“ problémem zůstává otázka organizačního zajištění takto obsahově a cílově koncipovaného programu. Je nezbytné, aby byl pojat do plánů vědecké spolupráce sociologických pracovišť akademií věd jednotlivých socialistických zemí. Současně je nutné určit nositele konkrétních sociálních výzkumů sociální struktury a jejich komparací (nejspíše centrální statistické instituce v každé socialistické zemi).

Důležitou podmínkou dlouhodobého procesu, který komparativní výzkum sociálních struktur socialistických zemí představuje, je fungování mezinárodních výzkumných skupin, které by koordinovaly práci jak při utváření teoreticko-metodologické fundamentace srovnávacích výzkumů sociálních struktur, tak při vlastních terénních a statistických výkumech a procedurách, jakož i při procesech interpretace.

Резюме

Харват Ф.: Социальная структура как предмет социологической компарации

Статья начинается с разбора системы реальных общественных нужд систематического компаративистского исследования социальных структур стран социалистического лагеря как внешней рамки и внутренней составной части процесса экономической интеграции стран СЭВ.

Далее она обращает внимание на некоторые принципиальные, общие теоретико-методологические вопросы в связи со сравнительными исследованиями глобального характера. Она дает формуляцию такому пониманию компаративистской социологической процедуры, которое не сужено на систематичное сравнение данных, но по которому компаративистское исследование является частью познавательного процесса внутренних и внешних взаимодействий в рамках более высоких национальных систем.

С этого основного аспекта статья затрагивает целый ряд в теоретическом отношении менее общих и методологических проблем.

Summary

Charvát F.: Social Structure as a Subject of Sociological Comparison

The paper begins with analysing the system of real social needs of a comparative research into the social structures of countries of the socialist camp as both the external framework and the internal component of the process of economic integration in countries of the Council of Mutual Economic Aid.

Attention is further paid to some basic general theoretical and methodological problems in connection with comparative research of a global character. A conception of comparative sociological procedure is formulated which is not narrowed down to a systematic comparison of data but according to which comparative research forms a part of the cognitive process of internal and external interactions in the framework of supra-national social systems.

From this basic viewpoint, the paper discusses a great number of theoretically less general and methodological problems.